

Андрейченко С. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СИТУАЦІЙ ЛИХА У МІЖНАРОДНІЙ ПРАКТИЦІ

У випадках порушення державами своїх міжнародних зобов'язань, вони повинні нести міжнародну відповідальність та ліквідувати шкідливі для міжнародного правопорядку наслідки. Наука та практика міжнародного права свідчить про те, що у певних випадках поведінка держави не складає протиправного діяння незважаючи на те, що ця поведінка не відповідає її міжнародному зобов'язанню. Мова йде про наявність обставин, що виключають міжнародну протиправність діяння держав. До них відносять згоду, самооборону, контрзаходи, форс-мажор, лихо, стан необхідності.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні однієї з обставин, що виключають міжнародну протиправність держав – лиха, зокрема, з'ясуванні умов, особливостей та наслідків застосування даної обставини на практиці. Лихо створює ситуації, коли суб'єкти, які мають певні міжнародні зобов'язання, не здатні їх виконати через дії сил природи, технічні аварії, техногенні катастрофи. Беручи до уваги лихо як «вторинне правило», мета якого полягає в об-

грунтуванні поведінки, яка інакше була б протиправною, історично практика держав і прецедентне право в основному зосереджені на випадках порушення державного кордону, зокрема, суднами або літаками, що зазнають лиха, і в яких знаходяться особи, що відповідальні за життя інших людей та повинні вжити екстрених заходів. Так, наприклад, капітан судна, що зазнало аварії, намагається укритися від шторму в іноземному порту, не маючи на те дозволу, або пілот літального апарату здійснює без дозволу вимушену посадку на іноземній території, з тим щоб уникнути неминучої катастрофи і врятувати пасажирів, або, нарешті, капітан судна відмовляється від порятунку людини у воді, оскільки це може бути пов'язано з реальною загибеллю власного судна і довірених йому пасажирів. У всіх цих випадках формально має місце порушення кордонів іншої держави та обов'язків надавати допомогу в морі всім, хто терпить лихо, однак ці дії відбулися в силу виняткових обставин. Варто відзначити, що ще в 1855 р. в арбітражному рішенні Креол (*The Creole award*), винесеному англо-американською змішаною комісією стосовно американського судна, яке займалося перевезенням рабів і зайшло до іноземного порту внаслідок дій заколотників, було чітко встановлено існування звичаєвого права для кораблів, які знаходяться у ситуації лиха, входити до іноземних портів.

Як зазначила Комісія Міжнародного права, «хоч історично склалося так, що існуюча практика відноситься в основному до інцидентів за участю морських і повітряних суден, стаття 24 подібними випадками не обмежується». Зустрічалися також випадки порушення сухопутного кордону з метою порятунку життя осіб, що знаходилися в небезпеці. В арбітражному провадженні по справі судна «Рейнбоу Ворріор» («*Rainbow Warrior*») було зроблено посилання на ситуацію лиха в якості обставини, що виключає протиправність, в інших, ніж морські або повітряні інциденти, випадках. Франція обґрунтовувала свої дії з репатріації двох офіцерів з острова Хао без згоди Нової Зеландії «станом лиха в надзвичайних обставинах, пов'язаних з елементарними міркуваннями гуманності, що впливають на діючі органи держави» (*Reports of International Arbitral Awards. – Vol. XX. – P. 254-255*). У результаті розгляду справи, Трибунал дійшов одностайного висновку про принципову допустимість посилання на ситуацію лиха в якості обставини, що виключає протиправність діяння за наявності гуманітарних міркувань, і більшістю голосів визнав, що воно може бути застосоване відповідно до фактичної сторони одного з двох випадків.

Питання про лихо виникає насамперед у рамках «вторинних правил» про відповідальність держави як обставина, що виключає протиправність діяння при порушенні міжнародного зобов'язання. Відповідно до ст. 24 Проекту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р., протиправність діяння держави, що не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням цієї держави, виключається, якщо у виконавця даного діяння не було в ситуації лиха іншого розумного способу врятувати своє життя або життя ввірених йому інших осіб. Посилання на стан лиха міститься в багатьох багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорах як обставина, що виправдовує поведінку, яка в іншому випадку була би протиправною (ст. 14 (3) Конвенції про територіальне море та прилеглу зону 1958 р., ст. 18 (2) Конвенції по морському праву 1982 р., ст. V (1) Конвенції щодо запобігання забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р., ст. IV (1) а) Міжнародної конвенції по запобігання забруднення моря нафтою 1954 р., ст. 8 (1) Протоколу до Конвенції про запобігання забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р. від 1996 р., Додаток 1, правило 11 а) Міжнародної конвенції по запобігання забрудненню з суден 1973 р. (MARPOL), ст. XX (4) Договору про дружбу, торгівлю і мореплавання між Сполученими Штатами Америки та Італійською Республікою 1953 р. та ін.).

Порівнюючи лихо з іншими обставинами, що виключають протиправність діяння держави (форс-мажором, станом необхідності), можна визначити їх відмінні риси. Більш масштабні стани лиха, такі як землетруси або повені, можуть відноситися до форс-мажору або стану необхідності. На відміну від ситуацій форс-мажору, особа, що діє в ситуації лиха, не діє мимоволі, навіть якщо можливість вибору фактично відсутня в результаті небезпечної ситуації. У даному випадку наявна не тільки вольова дія, а й усвідомлене порушення відповідних міжнародно-правових норм для уникнення трагічних наслідків. Так, наприклад, у справі «Rainbow Warrior» (1930 р.) з приводу посилення Франції на ситуацію форс-мажору Суд зазначив наступне: «Нова Зеландія права, стверджуючи, що посилення на форс-мажор не відносяться до даної справи, бо критерієм її застосовності є абсолютна і матеріальна неможливість, а обставина, яка робить виконання більш скрутним або обтяжливим, не утворює ситуацію форс-мажору» (Reports of International Arbitral Awards. – Vol. XX. – P. 252.).

Таким чином, в умовах ситуації лиха вибір є можливим, але особа, що діє від імені держави, знаходиться у ситуації крайньої небезпеки і усвідомлюючи, що вона порушує норми міжнародного права і теоретично в змозі уникнути протиправної поведінки, тим не менш, хоче порушити правила, так як дотримання норм міжнародного права майже напевно спричинить її смерть або смерть осіб, що перебувають в її віданні. Відповідно, лихо було описано як ситуацію «відносної неможливості» діяти в суворій відповідності з даними міжнародним зобов'язанням, на відміну від «абсолютної неможливості», що викликається форс-мажорними обставинами.

Якщо порівнювати стан лиха зі станом необхідності, то мова тут йде не про вибір між дотриманням норм міжнародного права і урахуванням інших законних інтересів держави, що характерно для стану необхідності. Інтерес тут полягає безпосередньо в порятунку життя людей, незалежно від їх громадянської належності (Yearbook of the International Law Commission. – 2001. – vol. II, Part Two. – P. 78). Таким чином, у випадку наявності стану необхідності захищаються, наприклад, життєво важливі інтереси всього населення держави, а на ситуацію лиха можна посилатися як на обставину, що виключає протиправність, у випадках, коли існує спеціальний і прямий зв'язок між особою, що є представником держави і вчинює діяння, що не відповідає міжнародним зобов'язанням держави і особами, які знаходяться в небезпеці.

У науковій дискусії виникало питання щодо того, чи повинна бути ситуація лиха обмежена тільки конкретними сферами або визначатися в загальних рисах, незалежно від змісту зобов'язання. У 1979 році Комісія Міжнародного права обрала останній варіант, враховуючи, що поведінка в стані лиха може не відповідати будь-яким міжнародним зобов'язанням.

Варто відзначити, що запропонований Комісією міжнародного права проект статті про лихо не викликав зауважень з боку урядів. Беручи до уваги розповсюджену точку зору про необхідність подальшого обговорення Проекту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. з метою прийняття кодифікованої Конвенції, закріплені у Проекті статей правила щодо ситуації лиха як обставини, що виключає протиправність діяння держав, можна вважати нормами звичаєвого міжнародного права і достатніми для забезпечення правових рекомендацій для держав з даного питання.